

УДК 378.033

*Наталія Душечкіна,
аспірант Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини*

КРИТЕРІЇ СФОРМОВАНOSTІ ЕКОЛОГІЧНОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ

В статті розглянуто критерії світогляду особистості різними науковцями. Згідно аналізу даного дослідження, розроблено критерії екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей, які представлено такими напрямками: мотиваційно-ціннісним, когнітивно-інтелектуальним, практично-діяльним. Доведено і встановлено, що цінності, ціннісні орієнтації, переконання, життєві перспективи є достатньо актуальним завданням для теорії та практики виховання, оскільки від формування екологічного світогляду майбутніх економістів значною мірою залежить екологічний стан нашої країни.

***Ключові слова:** критерії, критерії сформованості екологічного світогляду студентів, цінності, ціннісні орієнтації, переконання, мотивації.*

В статье рассмотрены критерии мировоззрения личности различными учеными. Согласно анализу данного исследования, разработаны критерии экологического мировоззрения студентов экономических специальностей, представленные следующим направлением: мотивационно-ценностным, когнитивно-интеллектуальным, практически-деятельностным. Доказано и установлено, что ценности, ценностные ориентации, убеждения, жизненные перспективы достаточно актуальной задачей для теории и практики воспитания, поскольку от формирования экологического мировоззрения будущих экономистов в значительной степени зависит экологическое состояние нашей страны.

***Ключевые слова:** критерии, критерии сформированности экологического мировоззрения студентов, ценности, ценностные ориентации, убеждения, мотивации.*

In the article the different criteria outlook of the individual scientists. According to the analysis of this study the criteria for environmental philosophy students of economic specialties, which are presented following areas: motivational-value, cognitive-intellectual, practical-activity. Proved and found that the values, values, beliefs, life prospects are sufficiently urgent task for the theory and practice of education because of the formation of ecological outlook of future economists largely depends on environmental condition of our country. Values in the structure of environmental philosophy occupy the dominant

position and value orientation determine the value and meaning of environmental knowledge and skills in educational and professional activities.

Motivational sphere and motivation are understood as the core of the personality, which charged its properties such as orientation, values, attitudes, social expectations, aspirations, emotions and volitional qualities and other social and psychological characteristics.

Motivation has a significant impact on the nature of the implementation of ecologically. Formation environmental philosophy made more successful if students developed positive motivation assimilation system of environmental knowledge and skills that are the basis for ecologically indicative of future professional economists. The most important part of environmental philosophy advocates environmental practice or ecological behavior.

One of the most powerful means of formation environmental philosophy advocates environmental protection – system of education, which is the implementation of activity-ecological knowledge and skills acquired by students in the educational process.

Key words: *criteria, the criteria for formation environmental philosophy students, values, values, beliefs, motivation.*

Постановка проблеми. Основою успішного вирішення екологічних проблем і запобігання екологічним катастрофам визнана екологізація економіки, законодавства і суспільства. Екологізація економіки полягає у забезпеченні сталого, екологічно безпечного природокористування та збереженні ресурсно-екологічної рівноваги через зниження природоємності виробництва та зменшення впливу економіки на біосферні процеси обміну речовин і енергії.

Науковці вважають, що на основі світогляду людина формує головні орієнтири життєдіяльності – цілі, ідеали, критерії оцінки, здійснює моральний вибір, життєві проекти, бере на себе відповідальність у прийнятті життєво важливих рішень. Відтак світоглядна позиція відображає як ставлення людини до навколишньої дійсності та стійкість її переконань на основі певної сукупності знань, а також реальний стан поведінки і діяльності, що реалізуються у справах, вчинках, ставленнях, ціннісних орієнтаціях, емоціях та почуттях.

Розглядаючи критерії екологічного світогляду особистості, запропоновані науковцями, ми спиралися на його розуміння:

– як стійкої особистісної системи поглядів і переконань на природу і світ в цілому, їх розвиток, способи пізнання, місце в ньому людини;

– як світорозуміння, світосприйняття, емоційне ставлення до навколишнього природного світу, певну ступінь глибини і всебічності його осмислення;

– як особистісне утворення, що визначає її життєві позиції, але при цьому істотно змінюється від умов життя людини, відповідного періоду розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему цінностей особистості вивчали дослідники Є. Зеленов, С. Рубінштейн, Л. Столович, В. Тугарінов, В. Ядов та ін. Вчені по-різному підходять як до визначення поняття «цінності», «ціннісні орієнтації» та «екологічні цінності».

На сьогодні термін «екологічні цінності» виокремлюють науковці О. Вишневський, М. Колесник, М. Боришевський, А. Шевель, О. Колонькова, О. Варго. Вони доводять, що цінності в екологічному світогляді виконують нормативно-регулюючі функції, визначають правила і принципи соціального життя людини, детермінують найважливіші імперативи і орієнтації її поведінки і діяльності.

Спектр теоретичних підстав для розробки критеріїв екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей досить широкий і може бути представлений такими напрямками: мотиваційно-ціннісним, когнітивно-інтелектуальним, практично-діяльним. Виокремлення критеріїв базується на тому, що без знань і умінь неможливо сформувати адекватне ставлення до діяльності, моральні орієнтири, а далі, при позитивному ставленні, сформовані знання й уміння стають передумовою продуктивної діяльності. Водночас можна виявити і зворотні зв'язки, оскільки, наприклад, на процес засвоєння знань впливають мотиви пізнавальної діяльності, і тільки в реальній практичній діяльності формується система знань і умінь, виявляється ставлення до неї.

Отже, метою статті є розроблення критеріїв сформованості екологічного світогляду студентів-економістів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо детальніше критерії сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей.

На перший план у структурі екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей висувається мотиваційно-ціннісний критерій.

С. Рубінштейн доводив, що «цінності – ...похідні від співвідношення світу і людини, виражають те, що в світі, включають і те, що створює людина в процесі історії...» [6, с. 369].

В. Тугарінов цінності розглядає як «предмети, явища та їхні властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства як засоби задоволення їхніх потреб й інтересів, а також ідеї та спонукування в якості норми, мети або ідеалу» [7, с. 26].

В. Ядов розглядає цінності як вищі диспозиційні рівні свідомості особистості. Вважає ціннісні орієнтації вершиною ієрархії всіх диспозицій і вважає, що їх можна поділити на цінності-цілі як віддалені, так і відносно близькі і найближчі, а також цінності-засоби, які співвідносяться із нормами поведінки, які індивід розглядає як еталон [11, с. 47].

Отже, на думку багатьох вчених, загальна філософська основа природи цінностей полягає у першорядності соціальної значимості, здатності їх детермінувати соціальні дії суб'єкта. У найбільш загальному

вигляді цінності представляють момент практичного ставлення людини до дійсності, який відноситься до того, що можна цінувати, оцінювати, приймати або відхиляти, перетворювати на мотив і мету поведінки.

Дослідження цінностей, ціннісних орієнтацій, життєвих перспектив є достатньо актуальним завданням для теорії та практики виховання, оскільки від формування екологічного світогляду майбутніх економістів значною мірою залежить екологічний стан нашої країни.

Є Зеленов доводить, що ціннісні орієнтації обумовлюють стратегію життя людини або групи людей (якщо вони виступають в якості групової характеристики). Тому найважливішою справою життя кожної людини є визначення, вибір, вибудова і реалізація системи ціннісних орієнтацій. Саме допомога молодій людині в цьому нелегкому процесі, створення сприятливих умов для формування нею системи ціннісних орієнтацій, що схвалюються суспільством зараз і що мають перспективу для розвитку в майбутньому, і повинно, на нашу думку, стати головною метою планетарного виховання студентської молоді [4, с. 58].

Цінності в структурі екологічного світогляду займають домінуючі позиції, а ціннісні орієнтації обумовлюють значення і сенс екологічних знань, умінь і навичок у навчальній і професійній діяльності.

Найважливішим структурним елементом світогляду багато авторів (О. Глушко, В. Іванов, Л. Реутова, Г. Штраус, М. Штракс, В. Шинкарук) вважають переконання.

Однак, для перетворення їх у світогляд особистості необхідно, щоб набуті знання були «спроєктовані» на внутрішній світ людини. Адже знання перетворюються у світогляд лише тоді, коли вони набувають характеру переконань. Переконання – один із найскладніших і найменш досліджених психологічних феноменів.

За визначенням В. Шинкарука, В. Іванова «переконання – це світоглядні знання, осягненні і глибоко пережиті людиною, відчуті нею і, які стали в цій новій якості органічним змістом її свідомості» [9, с. 29]. Подібне розуміння, зберігає певне обґрунтування, але не усуває цілого ряду принципових труднощів.

На думку Г. Штраус, М. Штракс [10], переконання – це певні знання, пережиті людиною, що стали в цій якості визначником її волі, спрямованої на реалізацію переконань в практичній і теоретичній діяльності. Дане визначення пов'язує один з головних структурних елементів світогляду з діяльністю особистості, з її активною життєвою позицією.

Теоретичний огляд літератури дозволив прийти до висновку, що термін «переконання» трактується неоднозначно різними авторами. Однак у різних визначеннях переконання має спільний елемент – це знання, які є складовою частиною переконання або його основою. Необхідно відзначити, що знання не переходить автоматично в переконання, а стає ним тільки при проходженні через сферу почуттів і переживань.

Отже, світоглядні переконання можна охарактеризувати: як уявлення про загальну сутність природних і соціальних явищ; як погляди, які висловлюють зацікавлене ставлення людей до певних явищ; як узагальнення, що виходять за межі наукового дослідження.

Мотиваційна сфера і мотивація розуміються як стрижень особистості, до якого стягуються такі її властивості, як спрямованість, ціннісні орієнтації, установки, соціальні очікування, домагання, емоції, вольові якості та інші соціально-психологічні характеристики.

Мотивація робить істотний вплив на характер здійснення екологоорієнтованої діяльності, багато в чому визначає сформованість інших компонентів екологічного світогляду та виступає мотивом усвідомлення фахівцем екологоорієнтованої діяльності як свого професійного обов'язку і осмислення суттєвості екологічних проблем та необхідності їх вирішення.

Сформованість екологічного світогляду здійснюється більш успішно, якщо у студента розвинена позитивна мотивація засвоєння екологічних знань і умінь. При цьому провідним, системоутворюючим виступає мотив усвідомлення фахівцем екологоорієнтованої діяльності як свого професійного обов'язку, що є результатом осмислення екологічних проблем, необхідності та можливості їх вирішення.

Мотиваційний складник відображає у майбутніх фахівців з економіки потребу у самостійній діяльності, у самостійному досягненні професійно значущих знань, у реалізації власного потенціалу.

С. Дерябо, В. Ясвін вважають, що важливо враховувати екологічні мотиви – спонукальні сили особистості, виражені в особистісному сенсі екологічної поведінки [3]. Серед можливого різноманіття екологічних мотивів вони виділяють такі: суспільні, цивільні, колективістські, мотиви особистої гідності, естетичні, мотиви доцільності, мотиви безпеки. Найчастіше, екологічну позицію людини визначає не один, а кілька мотивів.

Основою мотиваційно-ціннісного компонента є усвідомлення природи як самостійної цінності, глибока зацікавленість майбутнього економіста в оволодінні суб'єктивним екоцентричним ставленням до природи.

Отже, мотиваційно-ціннісний компонент включає: переконаність у цінності живого, переконаність у необхідності дбайливого ставлення до природи, засновану на особистому досвіді, переконаність у необхідності коеволюції природи і суспільства, екологічні природоохоронні мотивації: етичну, естетичну, релігійну та ін., моральну активність, почуття громадянської і професійної відповідальності за збереження природного середовища.

Когнітивно-інтелектуальний критерій передбачає сформованість системи екологічних знань, що виступають орієнтовною основою для екологоорієнтованої професійної діяльності майбутніх економістів. Система знань, що входить у цей критерій екологічного світогляду

служить основою для усвідомлення проблем взаємодії суспільства і природи; розуміння цілісної екологічної картини світу, що сприяє поясненню зв'язків і залежностей в екосистемах, усвідомлення ролі та місця людини в системі світобудови; оволодіння екологічно безпечними прийомами і способами життєдіяльності, що сприяють вирішенню екологічних проблем; формування ціннісних установок по відношенню до природи, до власної екологоорієнтованої діяльності.

С. Горбулінська вважає, що усвідомлення і засвоєння особистістю екологічних знань означає розуміння нею важливості цих знань для вивчення й охорони навколишнього середовища, їхніх внутрішніх зв'язків, вміння аналізувати і порівнювати, доводити та узагальнювати, оцінювати та пояснювати [2, с. 88].

Ми згодні з В. Глуховим, Т. Лисочкіною [1, с. 32], які вважають, що інтеграція екологічних знань необхідна для формування цілісного наукового світогляду, підвищення якості їх засвоєння із загальноосвітніх та спеціальних предметів, а також поліпшенню професійної підготовки та розвитку науково-технічного мислення студентів.

Досвід формування екологічних знань у майбутніх економістів дає підстави зробити висновок, що інтеграції тільки змісту екологічних і фахових дисциплін недостатньо. Екологічні знання використовуються економістами у професійній діяльності, тому постає необхідність інтегрування не тільки змісту екологічних та фахових дисциплін, а й двох видів діяльності – екологічної та економічної.

Проблема формування знань у структурі світогляду особистості економіста, як і будь-якого іншого фахівця, багатопланова. Економічний аспект розкриває необхідність набуття екологічних знань як підґрунтя оціночних навичок і рішень фахівців з економічною освітою. Соціальний аспект розкриває участь виробничої сфери різних галузей економічної діяльності в розв'язанні соціальних проблем, покращення якості життя засобами впровадження екологічно чистих технологій, реалізації екологічно чистих товарів та екологічних послуг. Виховний аспект розкриває необхідність підвищення екологічної культури суспільства [8, с. 126].

Щоб знання сприяли формуванню і розвитку світогляду, вони повинні набути для людини суб'єктивного сенсу, перейти в її погляди, переконання, стати підґрунтям для напрацювання власних ідеалів та цінностей.

Екологічні знання здобуваються в процесі екологічної освіти, проте екологічна освіта не зводиться тільки до екологічних знань, бо вона повинна сприяти розвитку характеру особистості, її здібностей та вмінь, необхідних для адаптації в умовах ринкової економіки.

Практично-діяльнісний критерій відповідає за поведінку і діяльність особистості в природі і базується на ціннісно орієнтованих знаннях, інтелектуальних вміннях і навичках і є сукупністю різних за складністю

видів і способів діяльності студентів, які спрямовані на формування у них практичних умінь та навичок екологічного характеру, стійкої мотивації й потреби активно діяти у процесі розв'язання екологічних проблем своєї місцевості.

Діяльність є специфічною формою активного ставлення людини до навколишнього світу. Вона неможлива без людської активності. Активність, з одного боку, – засіб стримування такого психологічного стану людини, як переживання, а з іншої – енергія, яку використовують у специфічній реакції, що виявляється у людини в бажанні та реалізації діяльності.

Отже, діяльність – це активна взаємодія людини з навколишнім середовищем, завдяки чому вона досягає свідомо поставленої мети, яка виникла внаслідок прояву у неї певної потреби.

Одним з потужних засобів формування екологічного світогляду виступає природоохоронна діяльність – системне утворення, що є діяльнісною реалізацією екологічних знань, умінь, навичок, здобутих студентами в навчально-виховному процесі ВНЗ і передбачає морально-етичну поведінку особистості в довкіллі, усвідомлену діяльність із сформованими мотиваційно-ціннісними установками раціонального природокористування, накопичення досвіду в сфері охорони навколишнього середовища.

А. Іващенко, В. Панов, А. Гагарін доводять, що екологоорієнтована діяльність представлена:

- як природоохоронна діяльність, активізація якої повинна сприяти поліпшенню навколишнього природного трансформованого (антропогенного) середовища, включаючи участь у пропаганді сучасних ідей охорони природи;

- як діяльність пізнавально-практична, спрямована на спілкування з природою і в результаті цього формування пізнавальних, практичних і творчих умінь екологічного характеру; розвиток вольових якостей учнів, прагнення до пізнання природного світу в єдності з морально-естетичними переживаннями, вироблення норм поведінки в природі, що виключає нанесення їй шкоди, її забруднення або руйнування;

- як безпосередня взаємодія особистості з навколишнім природним світом, в результаті якого здійснюється: а) придбання власного досвіду, що виникає при колективному або індивідуальному рішенні різноманітних екологоорієнтованих теоретичних, практичних, наукових, творчих завдань; б) розвиток особистісного (суб'єктивного) ставлення до світу природи;

- як комунікативна взаємодія індивіда зі світом природи, в результаті якого отримується особистий досвід безпосереднього переживання єдності (спільності та відмінності) з природним об'єктом на рівні емоційної і особистісної взаємодії з ним [5, с. 74].

Екологічний світогляд студентів не вичерпується формальними знаннями в сфері екології. Можна мати знання, але не вміти ними

користуватися, тому необхідно враховувати ступінь практичного володіння цими знаннями. Відповідно, найважливішою складовою екологічного світогляду виступає екологічний досвід або екологічна поведінка.

Головним, на нашу думку, у процесі формування екологічного світогляду студентів є її орієнтація на розуміння економічного механізму природоохоронної діяльності, що забезпечує виконання вимог раціонального природокористування, реалізацію еколого-економічного принципу та охорону природи на всіх рівнях – від локального до національного.

Отже, практично-діяльнісний критерій екологічного світогляду забезпечує включення особистості в сферу взаємодії з природою, в екологоорієнтовану діяльність відповідно рівню сформованих знань та наявних цінностей.

Висновки та перспективи. Узагальнюючи характеристику критеріїв сформованості екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей, вважаємо, що екологічні знання, засвоєні особистістю, екологічні уявлення, що формуються в рамках екологічної освіти, у повсякденному житті та у розв'язанні особистістю екологічних протиріч, сприяють усвідомленню важливості екологічних проблем, розуміння цінності природи як середовища проживання людини і людства в цілому. Знання і цінності трансформуються в практичній діяльності людини в переконання, які закладають основу екологічного світогляду. У свою чергу світогляд визначає ціннісні орієнтації та ідеали особистості, які проявляються в різних видах екологоорієнтованої діяльності. Перспективами подальших досліджень вбачаємо визначення рівнів сформованості мотиваційно-ціннісного, когнітивно-інтелектуального, практично-діялісного критеріїв екологічного світогляду студентів економічних спеціальностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Глухов В. В. Экономические основы экологии. / В. В. Глухов, Т. В. Лисочкина. – С.–Пб. : «Специальная литература», 2000. – 304 с.
2. Горбулінська С. Психолого-педагогічні особливості формування екологічних знань старшокласників / Світлана Горбулінська. // Вісник Львів. ун. Серія педагогічна - 2008. – Вип. 24. - С. 87–92.
3. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология. / С. Д. Дерябо, В. А. Ясвин. - Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 480 с.
4. Зеленов Є. А. Теоретико-методологічні основи планетарного виховання студентської молоді : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.07 / Євгеній Анатолійович Зеленов. Луганськ, 2009. – 479 с.
5. Иващенко А. В. Экологоориентированное мировоззрение личности: Монография. / А. В. Иващенко, В. И. Панов, А. В. Гагарин. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 225 с.
6. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / Рубинштейн С. Л. 2-е изд. – М. : Педагогика, 1986. – 376 с.

7. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / Под. Ред. В. П. Тугаринова. – Л. : Вид-во ЛГУ, 1988. – 344 с.
8. Цимбалюк С. Я., Засоби та інструменти впливу на формування екологічної свідомості особистості / Аналіз формування культури безпеки та екологічного світогляду студентів ВНЗ України: матеріали наук.-практ. інтернет-семінару. – Ірпінь : Національний університет ДПС України, 2014. – С. 123–128.
9. Шинкарук В. И. Актуальные проблемы исследования мировоззренческих функций диалектического материализма / В. И. Шинкарук, В. П. Иванов. // Вопросы философии. – 1981. – № 2. – С. 45–55.
10. Штракс Г. М. Динамика формирования научных убеждений. / Г. М. Штракс, М. Г. Штракс. - М., 1985. – 168 с.
11. Ядов В. О. Співвідношення ціннісних орієнтацій і реальної (явної) поведінки особистості у сферах праці і дозвілля. Особистість і її ціннісні орієнтації / В. А. Ядов. // Информационный бюллетень ИКСИ. - 1969. - № 19. – С. 49–66.